

SULTANLAR, ŞAİRLER ve İMGELER: ŞEHNÂME-İ FİRDEVSİ'NİN MUKADDİMESİNİN RESİMLERİ

Zeren TANINDI*

ÖZET

Firdevsî'nin eseri Şehnâme'nin nüshalarının ilk sekiz ile on beş arasında değişen sayfalarında, bir mukaddime metni vardır. Şehnâme metnini inceleyen bilim insanları çalışmalarında; Eski Önsöz ve Baysungur Önsözü olarak isimlendirdikleri, içerik olarak birbirinden farklı iki mukaddime metni olduğunu belirlemişlerdir. Bu iki mukaddime metninin içerikleri de zaman içinde değişikliklere uğramış, bunlardan biri resimli, resimsiz Şehnâme nüshalarının neredeyse tümünün baş kısmında yer almıştır

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Şehnâme nüshalarından Baysungur mukaddimesi resimlilerin ilk grubu Firdevsî'nin bir bahçede toplanan Gazneli üç şair tarafından sinanmasını ve ikinci grubu Firdevsî'nin Sultan Mahmud'un huzurunda sinanmasını gösteren resimler üzerinde yoğunlaşmıştır. Üçüncü grup resimler ise bu mukaddimenin son bölümüyle; Firdevsî'nin Şehnâme'yi tamamladığında kendisine ödenecek parayla ve onun ölümünü izleyen olayla ilgilidir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Şehnâme nüshalarından Eski Önsözü resimli iki örnek vardır. Bunlardan birinde üç şairin Firdevsî ile karşılıklı söyleşmelerinin tasviri vardır. İkincisindeki mukaddime resimlerinin ilki Kenareng isimli bir kahramanın güç gösterisini, ikincisi İsfendiyar ile Rüstem'in kavgalarını, üçüncüsü de Firdevsî'nin üç şairle karşılıklı şiir okumalarını gösterir.

Osmanlı manzum tarih yazarlarının açıkça dile getirmemelerine rağmen, Firdevsî'ye öykündükleri, mukaddimelerindeki ifadelerinden ve satır aralarında kullandıkları kahraman isimlerinden, onları Osmanlı sultanları veya kumandanları ile özdeşleştirmelerinden bellidir.

Anahtar Kelimeler: Şehnâme, mukaddime, Firdevsî.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

Sultans, Poets and Images: Illustrated Prefaces of Shahnâma- i Firdausi

There is a preface text on the pages between eight and fifteen in the copies of Firdausi's Shahnâma. The scholar examining the text of Shahnâma find out that there are two different preface texts, Old preface and Baysungur preface, which are different from each other. The contents of those prefaces had also been changed in time and one of them constantly took part in the beginning of almost every illustrated or non-illustrated copies of Shahnâma. Among the copies of Shahnâmas in the Topkapi Palace Library, the ones with Baysungur preface are two kinds; one group mostly containing illustrations about the testing of Firdausi by three poets of Gazna in the garden, while the second group have the illustrations of the testing of Firdausi in the presence of Sultan Mahmud. A third group of illustrations are related with the last part of the preface; the money to be paid to Firdausi when he finish the Shahnâma, and incidents following his death. In the Topkapi Palace Library there are two examples of Shahnâmas having illustrated Old preface. In one of them there is an illustration showing Firdausi conversing with the three poets. In the other preface, the first illustration is about a hero named Kenareng, second illustration is about the fight between Isfendiyar and Rüstem and last one illustrates Firdausi and three poets reading poems mutually. Although they never admitted it clearly, the Ottoman history writers writing in verse format, imitated Firdausi, it can be observed from their expressions in the prefaces, the names of the heroes in their lines, and equating these heroes with Ottoman Sultans and commanders.

Key Words: *Shahnâma, preface, Firdausi.*

Tuslu şair Firdevsî'nin (öl.1020) eseri *Şehnâme* yüzyıllar boyunca İslam kültüründe, halk arasında, seçkin saray çevrelerine dek her düzeyde tanınıp sevilmiş, bir edebiyat klasiği ve bir yazı anıtı olmuştur.¹ İslam öncesi İran'ın efsanevi ve tarihi şahlarının ve onlara sadakatle bağlı beylerin efsane tarihlerini anlatan bu destanın çok sayıda resimli kopyaları hazırlanmış, tasvirleri İslam görsel kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Şehnâme'nin nüshalarının ilk sekiz ile on beş arasında değişen sayfalarında, *Şehnâme*'ye hangi metinlerin örnek olduğu, bu metnin ilk kez hangi hükümdarın isteğiyle, ne sebeple ve hangi şairlere yazdırılmak

¹ Firdevsî ve eseriyle ilgili son çalışmalar için bk: Khaleghi-Motlagh 1988: 54-59; Enderlein ve Sundermann, 1988: 6-25; Shahbazi, 1991; Yarshater, 1993: 359-477; Türkçe'de bu konu ile ilgili bilgileri Necati Lugal'ın *Şehnâme*'nin mensur çevirisine yazdığı önsözde buluyoruz. Firdevsî, 1967: I-XXIII. 1971 yılında İstanbul Yapı ve Kredi'nin Galatasaray'daki galerisinde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesin'den seçilen minyatürlü *Şehnâme* nüshalarından bir sergi yapılmış ve serginin bir de kataloğu yayınlanmıştır. Bu katalogun giriş bölümünde Firdevsî ve eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bk: Karahan-Yazıcı-Milani, 1971: 17-19.

istendiği, Gazneli şairlerle Firdevsî arasındaki rekabetin sonucunda bu işin şair Firdevsî'ye ne gibi koşullarda, hangi hükümdar tarafından verildiği, Firdevsî'nin *Şehnâme*'yi nasıl tamamladığı ve hangi sultana sunduğu, karşılığında kendisine Sultan tarafından gönderilen para ödülünü kabul etmediği ve daha sonra şairin ölümünün anlatıldığı ve sonunda da kitabın fihristinin yer aldığı bir mukaddime metni vardır. *Şehnâme* metnini inceleyen bilim insanları çalışmalarında; Eski *Önsöz ve Baysungur Önsözü* olarak isimlendirdikleri, içerik olarak birbirinden farklı iki mukaddime metni olduğunu belirlemişlerdir.² Bu iki mukaddime metninin içerikleri de zaman içinde değişikliklere uğramış, bunlardan biri, resimli veya resimsiz *Şehnâme* nüshalarının neredeyse tümünün baş kısmında yer almıştır.³ Timuri şehzade Baysungur (öl.1434) tarafından yazıldığı veya yazdırıldığı sanılan *Baysungur Önsözü*, 1430 yılından sonra istinsah edilmiş *Şehnâme* nüshalarında görülürken, kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen *Eski Önsöz* metni ise ilk kez 13. yüzyıl başında istinsah edilen bir *Şehnâme* nüshasında görülür.⁴ Firdevsî'nin hayatı ile ilgili bilinenler de karşılaştırmalı olarak incelenip yayınlanamayan bu iki farklı mukaddimeye ve Firdevsî'den yüzyıl sonra yaşayan Nizami Arudi'nin (öl. 1155?) verdiği bilgilere dayanır (Samarkandi 1910:54-59).

Bu çalışmada Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan resimli Firdevsî *Şehnâmelerinin* mukaddimeleriyle ilgili bilgi verilecek ve bu mukaddimeleri resimleyen imgelerin ikonografik özellikleri, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinin Osmanlı Sarayı'nda kabul görmesi, mukaddime metninin ve resimlerinin Osmanlı tarihiyle ilgili resimli kitaplara yansımaları üzerinde durulacaktır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki minyatürlü elli beş Firdevsî *Şehnâme*'sinden kırk dokuzu Farsça yazılmıştır. Farsça olanların yirmi ikisinde Eski *Önsöz*,⁵ yirmi ikisinde de *Baysungur Önsözü*

² Her iki önsöz metninin karşılaştırmalı eleştirisi yayınlanmamıştır. Eski önsöz metni için bk: Qazvini, 1322/1944: 151-176. Qazvini'nin makalesinin İngilizce çevirisi için bk: Minorsky, 1956: 260-273. Baysungur önsözü için bk: Bertels, 1972: 35-49; Riyahi, 1372: 364-419; Ayrıca bk: Piemontese, 1980: 21-31.

³ Topkapı Sarayı Müzesi H.1499 numaralı *Şehnâme*'nin mukaddimesi, bu iki mukaddimededen başka bir üçüncüsünün de olduğunu düşündürür.

⁴ Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Cl.III.24. Bk: Piemontese, 1980: 9.

⁵ H.1479, H.1496, H.1515, H.1489, H.1478, H.1510, H.1509, H.1480, H.1504, H.1494, H.1656, R.1549, H.1493, R.1544, H.1505, H.1490, H.1512, H.1492, H.1503, H.1513, H.1514, H.1486. Karatay, 1961a: no.332, 336, 334, 337, 342, 348, 340, 350, 349, 371, 377, 365, 359, 362, 375, 370, 376, 379, 374, 339, 353, 368. Bu listedeki *Şehnâmelerden* R.1544 ve sonrasında listelenenler metni kısaltılmış olanlardır.

bulunmaktadır.⁶ Üçünde önsöz yoktur.⁷ Nüshalardan birinde önsöz eksik olduğu gibi *Şehnâme*'nin başından birkaç sayfa da eksiktir,⁸ ve birinde de her iki önsözden kısmen farklı bir önsöz metni vardır.⁹ Farsça resimli *Şehnâme* nüshalarından ikisinin sonuna, ilk sayfası tezhipte süslü, birbirinden farklı bir tür lügat da eklenmiştir.¹⁰

Saray Kütüphanesi'ndeki resimli *Şehnâme* nüshalarından geri kalan altısı *Şehnâme*'nin manzum ve mensur Türkçe çevirileridir.¹¹ Mensur ve manzum çeviri nüshaları için hangi *Şehnâme* nüshasının kaynak olarak kullanıldığı bilinmez. Mensur çevirinin birinin baş kısmında eserin Türkçe'ye çevrilmesinin sebebi yazılırken,¹² diğer ikisinin son sayfasında eserin çevirisinin sultan II. Murad'ın (1421-1451) emriyle yapıldığı yazılmıştır.¹³ Erken tarihli manzum çevirinin mukaddimesinde, Hz.Muhammed'e

⁶ H.1506, H.1491, R.1542, H.1507, H.1508, H.1485, H.1481, H.1482, H.1516, H.1495, H.1484, H.1500, H.1477, H.1497, H.1475, R.1548, H.1476, H.1501, H.1488, R.1546, H.1498, H.1502. Karatay, 1961a: no.338, 345, 344, 343, 347, 351, 354, 352, 355, 356, 367, 372, 357, 361, 366, 363, 378, 380, 358, 364, 381, 373.

⁷ R.1543. H.1487, A.3065. Karatay, 1961a: no. 383, 369, 346. Bu liste H.1487'nin metni kısaltılmıştır.

⁸ H.1511. Karatay, 1961a: no. 333.

⁹ H.1499. Karatay, 1961a: no.341.

¹⁰ H.1499, y. 551b-575b. H. 1486, y.536b-538b. Karatay, 1961a: no.341, 368. Bu bölümlerin içeriğinin anlaşılmasında yardımları için Cambridge Üniversitesinden Dr.Charles Melville teşekkür ederim.

¹¹ Saray Kütüphanesi'ndeki Minyatürlü Türkçe çevirilerden üçü mensur, üçü manzumdur. Sultan II.Murad (1421-1451) ın emriyle 854 (1451) yılında ismi bilinmeyen bir kişi tarafından mensur çevirisi yapılan *Şehnâmelerden* biri eserin başından Keyhüsrev destanında Efrasyab'ın Genk kalesinden kaçışı öyküsünün sonuna kadardır (H.1116. Karatay, 1961b: no. 2153. Osmanlı üslubundaki resimleri 1540-45 yılına tarihlenir). Diğer ikisi Keyhüsrev destanından Hüsrev Perviz destanının sonuna kadar olan kısmı içerir (B.284. 992 (1584) yılında istinsah edilerek resimlenen bu nüsha Karatay'ın kataloğunda yer almamıştır; H.1518. Karatay, 1961b: no.2154. Kitap tarihsizdir resimleri 1580 yılı civarına tarihlenebilir). *Şehnâme-i Türki*'nin mensur çevirisi 17.yüzyıl başında meddah Medhî tarafından tekrar yapılmıştır. Bu eserin metni ve resimli nüshalarıyla ilgili ayrıntılı çalışma için bk: Değirmenci, 2007: 85-127. Saray Kütüphanesi'ndeki manzum çeviri, Memluk sultanı Kansu Gavri için birinci kısmı evahir 913 (6 Aralık 1507); ikinci kısmı 2 Zilhicce 916 (2 Mart 1511) de Hüseyin b. Hasan Şerif el- Âmidî tarafından Kahire'de yapılmış ve mütercim aynı zamanda bu nüshayı istinsah etmiş ve çevirinin yapıldığı yıl Kahire de Memluk üslubunda resimlenmiştir (H.1519. Karatay, 1961b: no.2155). Manzum çevirinin 1560 civarına tarihlenen ve Osmanlı üslubunda resimli bir nüshası *Şehnâme*'nin bütününe kapsarken (H.1522. Karatay, 1961b: no.2158), Osmanlı üslubunda resimleri olan ve 1545 dolayına tarihlenen üçüncüsü de *Şehnâme*'nin başından Luhrasp destanının sonuna kadardır (H.1520. Karatay, 1961b: no.2156). Türkçe *Şehnâme* nüshalarının tasvirli örnekleriyle ilgili bilgiler ve kaynakları için bk: Bağcı, 2000: 162-176; Bağcı- Çağman- Renda- Tanındı, 2006: 92-97, 112-115, 190.

¹² H.1116, y.36b.

¹³ H.1518, y. 328a; B.284, y.388a.

nât, Miraç, dört halifeye nât, kitabın Türkçe'ye çevriliş sebebi, Memluk Sultanı Kayıtbay'ın ölümü, Melik en-Nâsır Muhammed ve Kansu Gavri'nin methi ve kitabın telif sebebi,¹⁴ kitabın son yapraklarında *Baysungur Mukaddimesi*'nde yer alan bilgilere yakın; Firdevsî'nin eserini nasıl hazırlamağa başladığıyla ilgili bilgiler veren nesir halde yazılmış bir bölüm vardır ve bu kısmın sonuna manzum halde Sultan Gavri'ye övgü, onun sarayı, düzenlediği meydan, yaptırdığı medrese ile ilgili bilgiler eklenmiştir.¹⁵ Saray Kütüphanesi'ndeki resimli *Şehnâme-i Türki* nüshalarının hiç birinin mukaddimesi resimli değildir ancak Saray Kütüphanesi dışındaki nüshalarda mukaddimesi resimli olanlara rastlanır.¹⁶

Şehnâme-i Firdevsî'nin Farsça nüshalarında *Eski Önsöz* olarak adlandırılan mukaddime metinlerinin Topkapı Sarayı nüshalarında 1430 yılı öncesinde istinsah edilen *Şehnâme* nüshalarıyla¹⁷ genelde metni değişikliğe uğramış *Şehnâme* nüshalarında olduğu görülür.¹⁸ Ancak bunlar arasında üç nüshada *Baysungur Önsözü* vardır.¹⁹ Birinde ise önsöz yoktur.²⁰ 1430 yılından sonra Şiraz'da istinsah edilen *Şehnâme* nüshalarında ise genelde *Baysungur Önsözü* yer alırken bunlar arasında Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri döneminde Şiraz'da hazırlanan üç *Şehnâme*'de²¹ ve Safevi döneminde Şiraz'da istinsah edilen üç *Şehnâme*'de²² *Eski Önsöz* bulunmaktadır. Saray Kütüphanesi'nde ve Saray dışındaki koleksiyonlarda olan minyatürlü *Şehnâme* nüshalarında her iki önsöz metninde anlatılanların birkaç resimle görsel dile aktarıldığı, imgelerin çoğunluğunun *Baysungur Önsözü*'nde yer aldığı ve bunun da genelde bir imgeyi geçmediği görülür. Saray Kütüphanesi'nde, bilinen en erken tarihli mukaddime imgesi

¹⁴ H.1519, y.1b-12a. Kültürel-Beyreli, 1999: 10-20.

¹⁵ H.1519, y.1152-1160. Kültürel-Beyreli, 1999: 1972-2005.

¹⁶ Saray kütüphanesi dışındaki *Şehnâme-i Türki* nüshalarındaki mukaddime resimleri için bk: Bk: Schmitz, 1992: 265, Değirmenci, 2007: 334; Değirmenci, 2008: (baskıda).

¹⁷ H.1479, H.1510. Karatay, 1961a: no.332, 348. 1371 yılında istinsah edilen H.1511 nolu nüshanın, *Şehnâme*'nin başından Tahmuras destanına kadar olan kısmı eksiktir. Karatay, 1961a: no.333.

¹⁸ Çoğunlukla 16.yüzyılda olmak üzere, klasik *Şehnâme* metnine başka destanlar eklenerek genişletildiği veya metnin tarihi kısmının çıkarılarak kısaltıldığı görülür. Bu konuda ayrıntılı ilk yayın için bk:Rührdanz, 1997: 118-134; 1999: 599-603. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde metni değişikliğe uğramış resimli *Şehnâme* nüshaları:H.1490, H.1487, H.1512, H.1502, H.1503, H.1492, H.1513, R.1544, H.1514, H.1505, H.1493, R.1548, H.1501, A.3065. Karatay 1961a: no.370, 369, 376, 373, 374, 379, 339, 362, 353, 375, 359, 363, 380, 346.

¹⁹ H.1501, H.1502, R.1548. Karatay, 1961a: no.380, 373, 363.

²⁰ A.3065. Karatay 1961a: no.346.

²¹ H.1496, H.1515, H.1489. Karatay, 1961a: no.336, 334, 337.

²² H.1480, H.1504, H.1494. Karatay, 1961a: no.350, 349, 371.

Celâyirîler döneminde 1370 yılı dolayında Tebriz’de resimlendiği sanılan bir *Şehnâme* nüshasına aittir (Resim 1). Bugün Yakub Bey Albümü olarak tanınan murakkada yer alan tasvirde her iki önsöz metninde de yazılı olan satırlar; *Şehnâme*’yi manzum halde yazma görevi verilen şair Dakiki’nin kölesi tarafından öldürülmesi betimlenmiştir.²³ Resim, duvarları renkli çinilerle süslü, çeşitli eşyalarla tefriş edilmiş odada, kölesinin Dakiki’yi bıçakladığı anı gösterir. Sol kenarda bir basamak üstünde geriye dönerek katili izleyen kedi, ortaçağ sembol dilindeki özelliğiyle güvenilmezliğin, sadakatsizliğin sembolü olarak yerleştirilmiş olmalıdır.²⁴ Tasvirin sol alt köşesindeki alana *kâr-ı üstad Ahmed lâ çinî* şeklinde atıf imza yazılmıştır.²⁵



Resim 1. Dakiki’nin öldürülmesi. Tebriz. 1370 civarı. H.2153, y.112a

²³ H.2153, y.112a. Bk: Atasoy, 1970: 41-42, Resim 16; Duda, 1972: 155-165; Gray 1979: 98, lev. XXI.

²⁴ Daneshvari, 1986: 33-47.

²⁵ Bu resmin dışında, Yakub Bey Albümü’nde (H.2153) aynı üsluptaki bir grup resimde *kâr-ı Ahmed la çinî* (55a, 72a, 112b); *kâr-ı üstad Ahmed la çinî* (107a, 157b); *kalem Ahmed la çinî* (55b, 134a) şeklinde yazılmış atıf imzalar vardır.

Baysungur Önsözlü Şehnâme nüshalarında yaygınlıkla görülen resim Gazneli şairler Ferruhi, Unsuri ve Escedi'nin Sultan Mahmud'un sarayının bahçesine gelen Firdevsî'nin şairlikteki hünerini sınamalarıyla ilgili satırları görselleştirir. Bu satırların görsel imgelerinden biri Rebiü's-sânî 900 (29 Aralık 1494-27 Ocak 1495) tarihinde Alâeddin b. Seydi Fethullah el-Mürşidî hattıyla Akkoyunlu Türkmenleri döneminde Şiraz'da resimlenen *Şehnâme*'de bulunur.²⁶ Sayfanın ortasında tasarlanan tasvirde, bahçede yan yana oturan üç şair; muhtemelen metinde isimleri verilen Unsuri, Ferruhi, Escedi ve bunların bakışlarını çevirdikleri, sol kenarda hürmetkar bir tavırla ayakta duran ve Firdevsî olması muhtemel bir kişi, sahnenin orta kısmında Firdevsî ile konuşur pozda oturan beyaz sakallı bir figür yer alır. 902 (1496) yılında Muhammed el-Hasani eliyle Akkoyunlu Türkmenleri döneminde Şiraz'da istinsah edilen ikinci bir *Şehnâme*'nin mukaddimesindeki resim de bir önceki tasvirle aynı konuyu betimler.²⁷ Sayfanın alt kısmında tasarlanan resimde bahçede Ferruhi, Unsuri ve Escedi halı üzerinde, Firdevsî ise, sol kenarda halının dışında oturur (Resim 2).

Pîr Hüseyin b. Pîr Hasan el-Katib el-Şirazi hattıyla Şevval 939 (26 Nisan-24 Mayıs 1533) yılında istinsah edilen ve içinde Safevi dönemi Şiraz üslubunda minyatürleri olan *Şehnâme* nüshasında, şairlerin Firdevsî ile konuşmalarının, karşılıklı atışmalarının anlatıldığı satırların devamında yer alan resim, sayfanın alt kısmında, metin içinde dar bir alana yerleştirilmiştir.²⁸ Ressam, bahçede biri halı üzerinde oturan dört sarhoş şairi ve iki sakiyi betimlemiştir

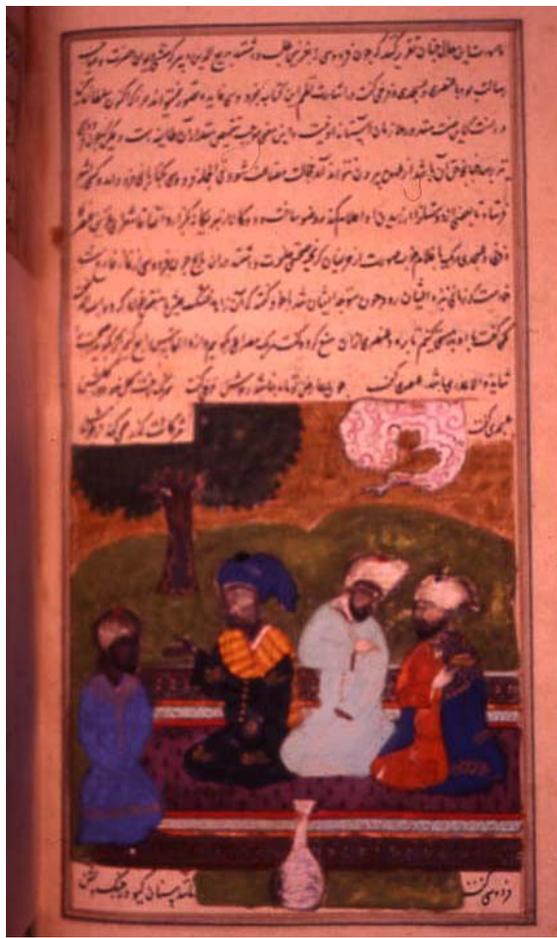
Aynı konuyu betimleyen üçüncü resim Hasan el-Hüseyini el-katib el-Şirazi hattıyla 27 Receb Pazar 954 (12 Eylül Pazartesi 1547) tarihinde Şiraz'da Safeviler döneminde istinsah edilen *Şehnâme*'nin önsözünde vardır.²⁹ Sayfanın orta kısmında yer alan resim, çerçeveli olarak sağdan sayfa kenarına doğru genişlemiştir. Kırdı, Gazneli üç şair: Unsuri, Ferruhi ve Escedi yan yana otururken, Firdevsî solda onlardan biraz uzakta oturmaktadır. Diğer iki resmin aksine, yemek taşıyan hizmetliler, sakiler ve iki genç figür eklenerek, 16. yüzyıl Safevi dönemi Şiraz tasvir geleneğinde olduğu gibi, resim alanı kalabalıklaşmıştır.

²⁶ H.1507, y.4b. Karatay 1961a: no.343.

²⁷ H.1508, y.5b. Karatay, 1961a: no. 347

²⁸ H.1482, y.5b. Karatay, 1961a: no.352; Uluç, 2006: 138-141.

²⁹ H.1516, y.6a. Karatay, 1961a: no.355.



Resim 2. Gazneli şairler ve Firdevsi bahçede. Şiraz. 1496 tarihli. H. 1508, y. 5b.

Aynı satırları görselleştiren bir diğer tasvirde ise musavvirin söze bağlı kaldığı görülür (Resim 3).³⁰ Resimde metinde ismi geçen (Unsuri, Ferruhi, Ziyni, Escedi, Mahenk, Hürremi, Ebusai) şairlerden biri yaşlı, diğeri genç ikisi bir bağ köşkünde, diğer dördü köşkün iki yanındaki ağaçlar arasında otururlar. Beyaz sakallı olarak betimlenen Firdevsî ise tasvirin sağ üst kısmında metinde alt satırda yazıldığı gibi, şairlerle atışmaya girmeden önce, bahçede seccadesini sermiş, namaz kılmaktadır. Bu resmin içinde bulunduğu *Şehnâme* 10 Muharrem 982 (2 Mayıs Pazar 1574) tarihinde

³⁰ H.1497, 6b. Karatay, 1961a: no.361; Bu eserle ilgili bilgi için bk:Karahana- Yazıcı- Milani, 1971: 23, 35, 85, 102-103; Uluç, 2006: 243, 248, 252-253, 263, 266, 269, 286, 290, 348, 350.

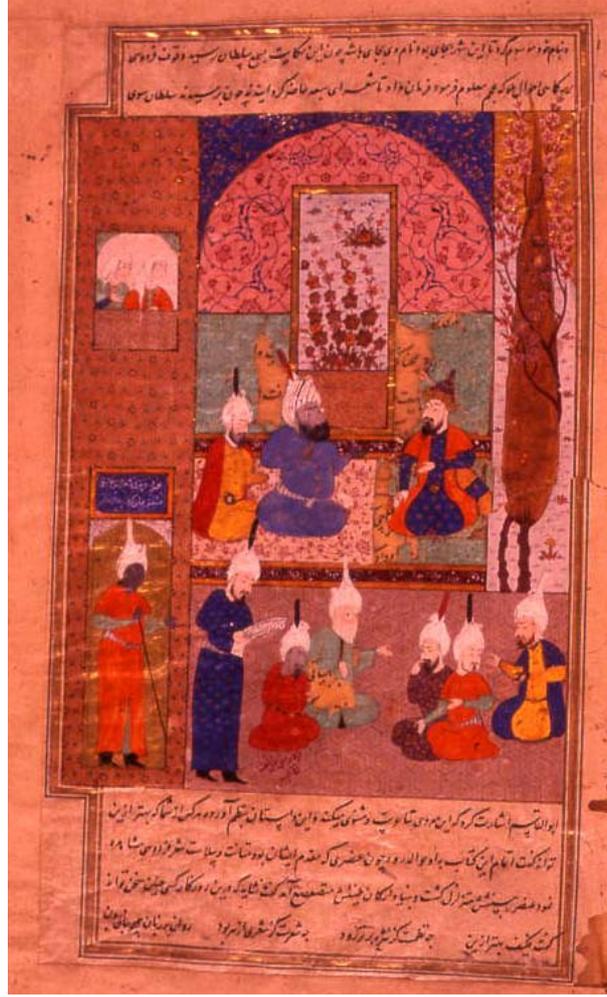
Şiraz'da Hasan el-Hüseyini hattıyla istinsah edilmiştir. 16. yüzyıl ikinci yarısı Şiraz resim geleneğinde olduğu gibi bu tasvirde, resim alanı genişlemiş, figür sayısı çoğalmış, bitki örtüsü yoğunlaşmış, metinde aktarılan ayrıntılar resim yüzeyine yansımış ve sayfa kenarları halkâri süslenerek sayfa tasarımının zenginleşmesi sağlanmıştır.



Resim 3. Gazneli şairlerin bahçede meclisi ve Firdevsî'nin namaz kılması. Şiraz. 1574 tarihli.H.1497, y.6b.

Baysungur Önsözü'nde anlatılana göre Firdevsî'nin Gazneli şairlerle atışması ustalığını kanıtlamasına yol açmış, onun şöhretini artırmış ve bir şekilde Gazneli şairlerin de bulunduğu ortamda hünerini kanıtlamak üzere Sultan Mahmud'un huzuruna çıkarılmıştır.

Saray *Şehnâmelerinden* dördünde Firdevsî'nin Sultan Mahmud'un ve Gazneli şairlerin huzurunda sınanmasını anlatan satırların görsel imgesi vardır. Bu resimlerden ilki Akkoyunlu Türkmenleri döneminde Şiraz'da Receb 900 (28 Mart-27 Nisan 1495) ve 20 Cemaziü'l-evvel 901 (5 Şubat 1496) tarihinde Hacı Ali katip hattıyla istinsah edilen kitapta yer alır.³¹ Akkoyunlu dönemi *Şehnâme* mukaddimesi resimlerinde olduğu gibi, konu dış mekanda betimlenmiştir. Resim, bahçede tahtında oturan Sultan Mahmud'u bir halı üzerinde oturan dört şairle bir arada gösterir.



Resim 4. Sultan Mahmud, Firdevsî ve Gazneli şairler. Şiraz. 1522 tarihli. H. 1485, y.1a.

³¹ H.1491, y.8a. Karatay, 1961a: no.345.

İkinci mukaddime resminin içinde bulunduğu *Şehnâme* selh Receb 928 (27 Mayıs 1522) de Muhammed b. Cemaleddin el-katib hattıyla dar-el-mülk Şiraz'da İbrahim'in asitanesinde istinsah edilmiştir.³² Safevi dönemi Şiraz nakkaşhanesinin seçkin bir eseri olan bu kitabın mukadimesinin baş kısmından birkaç sayfa da kaybolmuştur. Önsözde yer alan resimde duvarları nakışlarla süslü bir eyvanda, yerde oturan Sultan Mahmud'u biri siyah tenli ve şişman, diğeri zayıf iki kişiyle konuşurken görüyoruz (Resim 4). Eyvanın açıldığı avluda beşi oturmuş biri ayakta altı şairden biri beyaz sakkallı, diğeri siyah tenlidir. Siyah tenli şairin alt kısmına kırmızı mürekkeple *Firdevsî müellifi kitab* yazılarak Firdevsî'nin kimliği özellikle vurgulanmıştır. Ayakta duran şair ise elinde *Şehnâme*'nin başlangıç satırının yazılı olduğu bir sayfa tutmaktadır. Sol kenarda, üzerinde Sultan Mahmud'u öven satırların yazılı olduğu kapıda duran siyah tenli kapıcı ve üst kattaki pencereden bakan iki kadın şairlerin toplantısını izlemektedir. Resimde mavi boyalı yüzeylerde, yer yer dökülmüş olan boya altından metne ait satırların açığa çıktığı görülür.

4 Rebiü'l-evvel 950 (8 Haziran 1543) tarihinde Ali katip hattıyla istinsah edilen ve Safeviler döneminde Şiraz'da hazırlanan eserin mukaddime resmi de bir önceki tasvirde olduğu gibi sarayında tahtında oturan Sultan Mahmud'u duvarları süslü bir eyvanda, arkalıksız zarif bir tahtta, ayak ayak üstüne atmış vaziyette, karşısında yerde oturan bir şairle, belki de Firdevsî ile konuşurken betimler.³³ Sultan Mahmud'un huzuruna gelen altı şair eyvanın avlusunda oturmuş konuşurken görülürler. Solda bastonuna dayanmış bir kişi ile, sağda sopasına dayanmış bir genç toplantıyı izlemektedir. Sultan Mahmud'u Gazneli şairlerin huzurunda Firdevsî'yi sınamasını gösteren son resim büyük boydaki bir *Şehnâme*'de yer alır ve tam sayfa boyutunda tasarlanmıştır.³⁴ Tasvirde sultan Mahmud'u bahçede ihtişamlı tahtında otururken, tahtın sağında ayakta duran ve Firdevsî'yi temsil ettiği sanılan figürün elindeki sayfayı sultana uzatırken görüyoruz (Resim 5). Sultanın meclisine katılan diğer şairler ikili ve üçlü gruplar halinde halı üzerinde oturmaktadır. Sol kenarda def ve ut çalan iki müzisyen aynı konuyu betimleyen diğer resimlerin aksine ilk kez resme katılmıştır. Olayı izleyen, belki hizmetli üç kişi ayakta durmaktadır. Resmin alt kısmında sayfa kenarına yazılan Türkçe açıklamadan resmin konusunu

³² H.1485, y.1a. Karatay, 1961a: no.351; İnal, 1973: 497-530; Çağman - Tanındı, 2002: 46; Uluç, 2006: 117-133.

³³ H.1481, y.7a. Karatay, 1961a: no.354.

³⁴ H.1502, y.8b. 48X31.2 cm. Karatay, 1961a: no.373. Karahan, Yazıcı, Milani, 1971: Resim 2; İnal, 1980:12-51.

öğreniyoruz. Safevi dönemi İsfahan üslubunda resimlerle süslenen kitap tarihsizdir, 1590'lı yıllarda hazırlanmış olmalıdır.³⁵



Resim 5. Sultan Mahmud, Firdevsi ve Gazneli şairler. İsfahan? 1590 civarı. H.1502, y.8b

³⁵ Bu *Şehnâme*'de İskender destanı hariç tarihi kısım yer almaz ancak kitaba Behmen ve Barzu destanları eklenmiştir. Saray Kütüphanesi'nde aynı ölçülerdeki iki *Şehnâme* nüshasında da İskender destanı hariç tarihi kısım yoktur ve metne Behmen ve Barzu destanları eklenmiştir. Bk:H.1503, H.1512. Karatay, 1961a: no.374, 376). Bu üç *Şehnâme*'nin resimleri farklı nakkaşların elinden çıkmasına rağmen, tezhip ve ciltlerinin tasarımından, tasvirlerin ortak konularından aynı nakkaşhanenin ürünü oldukları bellidir.

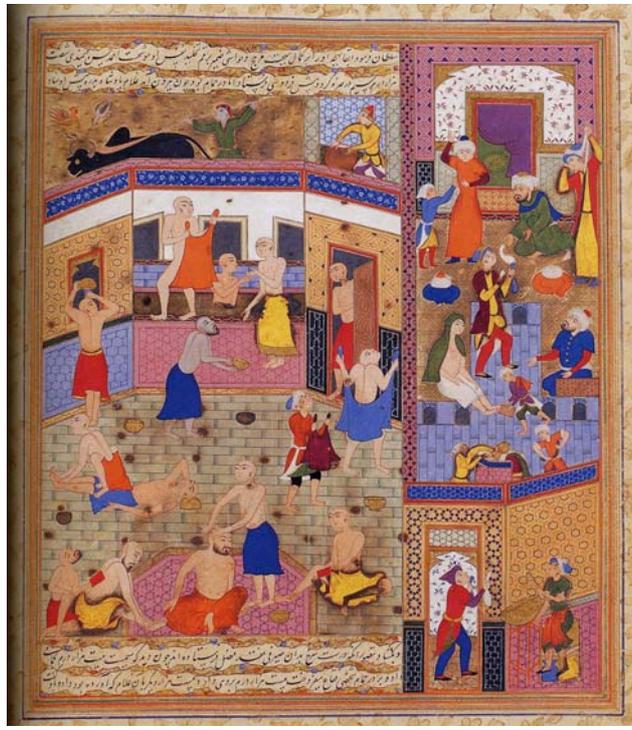
Saray Kütüphanesi'ndeki *Şehnâme* nüshalarının *Baysungur Mukaddimesi*'nin resimlerinin ilk grubu yukarıda görüldüğü gibi Firdevsî'nin bir bahçede toplanan Gazneli üç şair; Unsuri, Escedi ve Ferruhi tarafından sınanması ve ikinci grubu ise Sultan Mahmud'un Firdevsî'yi huzuruna çağırması ve Gazneli yedi şairin de bulunduğu ortamda Firdevsî'nin *Şehnâme* metni için yazdığı bölümleri okuyarak sınanmasını gösteren resimler üzerinde yoğunlaşmıştır. Üçüncü grup resimler ise bu mukaddimenin son bölümüyle; Firdevsî *Şehnâme*'yi tamamladığında Firdevsî'ye Sultan Mahmud tarafından yapılan ödemeyle ilgilidir. Metne göre Firdevsî, Gazne Sultanı Mahmud için kaleme aldığı *Şehnâme*'yi tamamlayıp sultana sunmuş ancak beklediği para ödülünü alamamıştır. Vezir Hasan Meymendi, sultanı Firdevsî'ye altın para yerine gümüş akçe ödenmesi konusunda ikna eder ve ismi Ayaz olan saray görevlisi parayı, o sırada hamamda olan Firdevsî'ye iletir. Gönderilen parayı beğenmeyen şair, parayı hamamcı, saray görevlisi ve hamamdaki şerbetçi arasında pay eder (Firdevsî, 1967: XVIII). Firdevsî'yi hamamda kendisine gönderilen parayı alırken veya dağıtırken gösteren tasvirler mukaddimede bu olayın anlatıldığı satırlar arasında, genellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında Şiraz'da istinsah edilen *Şehnâme* nüshalarında, zengin tasarlanarak görselleştirilmiştir.³⁶

Derviş 'Ali b.Mansûr el-Ensârî hattıyla 1000 (1591-92) yılında istinsah edilen *Şehnâme*'nin Safevi dönemi Şiraz üslubundaki resimlerinden biri de mukaddimede yer alır ve bir hamamın iç mekanını gösterir. (Resim 6).³⁷ Solda sıcaklık kısmında yıkanan erkekler, sağda soğukluk kısmında oturan ve para kesesini görevliye veya hamamcıya geri veren Firdevsî, hamamın kapısı önünde duran şerbetçi ve ona para kesesini uzatan görevli görülmektedir. Yukarıda sözü edilen ve 982 (1574) yılında Şiraz'da istinsah edilen *Şahnâme* nüshasında ise farklı olarak, hamamda geçen olay mukaddimede değil eserin sonunda, çift sayfa halinde tasarlanmış, tasvir gösterişli tezhipte süslü çerçeve içine alınmıştır.³⁸ Resmin sağ sayfasında tahtında oturan Sultan Mahmud, Firdevsî'ye verilecek para keseleri, parayı götüreceği görevli, vezir ve diğer saray erkânı, sol sayfada ise, bir hamamın içinde oturan Firdevsî ve ona kese içinde parayı getiren görevli betimlenmiştir.

³⁶ İslam kitap sanatında hamam konulu tasvirlerin ikonografik incelemesi için bk: Uluç, 2006: 274-292.

³⁷ H. 1476, y. 10b. Karatay, 1961 a: no.378. Uluç, 2006: Resim 223. Kitapta eserin resimli olduğu belirtilmemiştir.

³⁸ Bk: n. 30. H. 1497, y. 518b-519a. Karahan-Yazıcı- Milani, 1971: 102-103; Uluç, 2006: Resim 224-226.



Resim 6. Firdevsi hamamda. Şiraz. 1592 tarihli. H. 1476, y. 10b.

Saray *Şehnâmelerinin*, mukaddimesi *Eski Önsöz* olan bir nüshasında, hamam sahnesinin, bir önceki resim gibi, kitabın sonunda, ketebe sayfasının alt kısmındaki boşluğa yapıldığı görülür (Resim 7).³⁹ Resimde, rengarenk peştamalların asılı olduğu kubbeli hamamın soğukluğunda oturan ve elindeki paraları hamamcının önlüğüne atan yaşlıca figür Firdevsî olmalıdır. Hamam kubbesinin iki yanına yerleştirilen erkek figürleri günlük işlerini yapan dışarıdaki insanları temsil ederler. Aynı kitabın, mukaddimesinde ise, İran şahlarının fihristinin verildiği bölümün sonuna mekteb hane-i Firdevsî yazılmış ve bu sözlerin alt kısmındaki boşluğa duvarları nakışlı bir iç mekanda oturan ve elinde bir cönk tutan şair, solunda bir evrak çantasını getiren görevli, sağında oturan bir katip ve yemek getiren hizmetliler yapılmıştır (y.9a). 942 (1535-36) tarihinde Mahmud b. Muhammed el-Belhi hattıyla belde-i Buhara'da istinsah edilen bu *Şehnâme*'nin cildi, tezhip ve tasvirleri 1580'li yıllarda Horasan'da yapılmış olmalıdır.⁴⁰

³⁹ H.1514, y.511a. Karatay, 1961a: no.353.

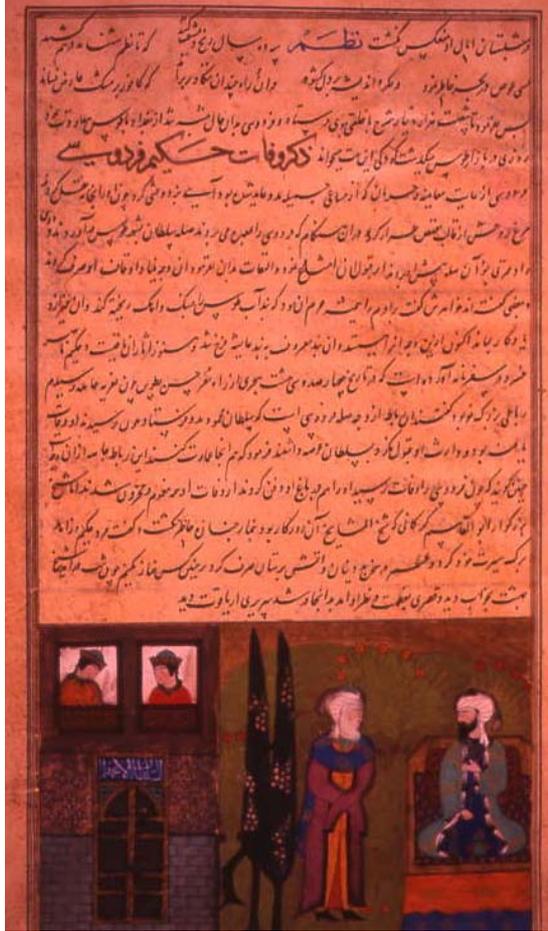
⁴⁰ Kitapta İskender destanı dahil tarihi kısım yoktur ancak esere Gerşasb, Feramurz ve Barzu destanları eklenmiştir.



Resim 7. Firdevsi hamamda. Horasan? 1580 civarı. H.1514, y.511a

Baysungur Önsözü'nün metni Firdevsî'nin ölümünün anlatılmasıyla sona erer. Şair öldüğünde bir şeyh onun dinsiz olduğunu, dolayısıyla müslüman mezarlığına gömülemeyeceğini söyleyerek, defnedilmesini engeller ve şair mülkü olan bir bahçeye gömülür. Ancak, o gece şeyh rüyasında Firdevsî'yi Cennet'te görür ve bunun sebebini Cennet'in bekçisi Rıdvan'a sorar. Rıdvan *Şehnâme*'deki: "Yeryüzündeki yüksekliklerin ve enginliklerin hepsi sensin. Senin ne olduğunu bilmiyorum ama, var olan her şey sensin" dizelerinden dolayı şairin Cennet'e girdiğini söyler (Firdevsî,

1967/I: XVIII). Şeyhin rüyasının tasviri, üç Cemaziü'l-sani 891 (6 Haziran 1486) tarihinde darü's-saltanat Şiraz'da Hîbetullah b. Celâleddîn Mahmûd hattıyla Akkoyunlu Türkmenleri döneminde istinsah edilen bir *Şehnâme*'de görülür (Resim 8).⁴¹ Firdevsî'nin ölümünün ardından geçen olayların anlatıldığı satırların sonunda, sayfanın alt kısmında yer alan resimde pencerelerden hurilerin baktığı bir cennet köşkü, cennet bahçesindeki tahtında oturan ve ayaktaki beyaz sakallı şeyh ile konuşan cennetin bekçisi Rıdvan betimlenmiştir. Bu satırlar ve yukardaki satırlarda bahsedilen Firdevsî'nin Gazneli şairler karşısında sınanmasından önce namaz kılması ile ilgili satırlar, putperestlikle suçlanan Firdevsî'nin Müslümanlığını meşrulaştırmak için *Baysungur Mukaddimesi*'ne eklenmiş olmalıdır.



Resim 8. Şeyh'in, Cennet bekçisi Rıdvan ile konuşması. Şiraz. 1486 tarihli. H. 1506, y. 11a

⁴¹ H.1506, y.11a. Karatay, 1961a: no.338.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki *Şehnâme* nüshalarından *Eski Önsöz* resimli iki örnek vardır. Bunlardan biri 1515-1520 yılları Safevi dönemi Şiraz nakaşhanelerinin seçkin bir örneği olan *Şehnâme*'de yer alır.⁴² Sayfanın alt kısmında tasarlanan resimde bahçede Gazneli üç şair, Unsuri, Escedi ve Ferruhi'nin sol kenarda oturan Firdevsî ile karşılıklı söyleşmelerinin tasviri vardır. İkinci örnek, hem önsöz resimlerinin özgünlüğü, hem minyatür üslupları, hem de metnin içeriği bakımından resimli *Şehnâmeler* arasında ayrıcalıklı yere sahiptir. Kitap İran'ın kuzey doğusunda, Mazenderan bölgesinde, Horasan'ı Hazer kıyısına bağlayan yol üzerindeki belde-i el-mü'minîn Esterâbâd'da 973 (1565-66) yılında Allame ismiyle ünlü Şerîf Munşî b. Halîfe Mevlânâ Mîr b. Mevlânâ Muñeddîn el-Tûnî hattıyla istinsah edilmiştir.⁴³ Bu eserin ilk on yaprağında, ilk sayfası zarif bir başlık tezhipte süslü *Eski Önsöz* metni vardır (y.1b-10a). *Eski Önsöz* metninde anlatılanlardan üç olay görsel dile aktarılmıştır.⁴⁴ *Eski Mukaddime*'nin ilk sayfalarında Samani yöneticilerinden Ebu Mansur Muhammed b. Abdürrezzak'ın (öl. 962) ve onun veziri Ebu Mansur Mameri'nin mensur ilk *Şehnâme*'yi yazdırma girişimleri anlatılır ve Kenareng isimli kahramandan uzun uzun söz edilir.⁴⁵ Esterâbâd *Şehnâmesi*'ndeki mukaddime resimlerinin ilki Hüsrev Perviz'in komutanı Kenareng ile Rukye isimli bir kahramanın arasında geçen güç gösterisiyle ilgilidir (Resim 9). Kahramanların her ikisi de atıcılıkta hünerlidir. Kenareng bir seferinde bir çuvala 150 men ağırlığında saman doldurtur. Atını sürer ve mızrağını çeker, bu çuvalı mızrağının ucuna takarak kaldırır (y.3a-3b). Tasvirde Kenareng atı üzerinde, mızrağına taktığı saman çuvalını kaldırırken betimlenmiştir. Resmin üst kısmında sağda tepe gerisinde hükümdar ve beraberindekiler, solda at üzerinde bir başka kahraman, muhtemelen Rukye, onun bu güç gösterisini hayranlıkla izlemektedir. Daha sonraki satırlarda manzum yazma işinin Dakiki'ye verilmesi, onun öldürülmesi, daha sonra Unsuri'nin işi devralması ve Sultan Mahmud'un Firdevsî'ye yazma işini vermesi anlatılır (y.4a-4b). Önsözdeki ikinci resim Firdevsî'nin yazdığı kısımları sultanın önünde okumasıyla ilgili bölümde yer alır (y.5a-6a). Firdevsî *Şehnâme*'yi tamamlayınca, şairi destekleyenler, metni sultan Mahmud'a sunmanın yolunu araştırırlar. Sonunda Firdevsî'nin her gün sultanın huzurunda bir hikayeyi başından sonuna anlatmasını kararlaştırırlar. Her gün sultan iki veziri, haremî ve yakınlarıyla oturur ve Firdevsî de yazdığı metinden bir

⁴² No.H.1494, y.8a. Karatay, 1961a, no.371.

⁴³ H.1493, Karatay, 1961a: no.359. Kitap klasik *Şehnâme* metnini kapsadığı gibi, Feramurz ve Barzu destanlarıyla genişlemiş ve metnin sonuna *Gerşasbnâme* de eklenmiştir. Eserle ilgili ayrıntılı yayın için bk: Çağman-Tanırdı, 2008: 143-167.

⁴⁴ İlk iki tasvirin metinlerini Farsça'dan çeviren Dr.Mustafa Çiçekler'e teşekkür ederim.

⁴⁵ Minorsky, 1964: 263-273.

hikayeyi anlatmağa başlar. Hikayelerden birinde babası, İsfendiyar'ı Rüstem'i yakalayıp getirmesi için Sistan'a gönderir. Sistan'a gelen İsfendiyar, oğlu Behmen aracılığıyla Rüstem ile haberleşir ve Rüstem İsfendiyar'ın çadırına gelir. İkisi konuşur ve içki içerler, aniden tartışmaya başlarlar İsfendiyar ayağa kalkar, Rüstem elindeki ağır bir turuncu İsfendiyar'ın kafasına vurur. Olayı gören İsfendiyar'ın kardeşi ve oğulları, Rüstem'in gözlerindeki öfkeden dolayı bir şey söyleyemezler, Rüstem de atı Rahş'a binerek uzaklaşır (y.5a-6a). Resim çadır içinde geçen olayın betimidir (Resim 10). Duvarları nakışlarla süslü, zemini bulut ve sarmal dal desenli halıyla kaplı iç mekanda, Rüstem elindeki turuncu kaldırmış, karşısındaki İsfendiyar'a vurmaya hazırlanmıştır. Üstte pencereden bakan iki kişi, altta İsfendiyar'ın yakınları olayı hayretle izlemektedir. Bu bölümdeki son resim, Firdevsî, Unsurî, Escedî, Ferruhî'nin yazdıkları dizeleri karşılıklı okumalarının anlatıldığı satırlarda yer alır (Resim 11). Tasvirde ellerinde yazılı birer kağıt tutan dört şairin bahçede oturmaları betimlenmiştir. Ressamın *Baysungur Önsözleri*'nde de kullanılan yaygın ikonografik kalıbı izlediği görülür. Mukaddime Hasan Meymendi ve köle Ayaz'dan, Firdevsî'ye ödenen paradan bahseder ancak, paranın Firdevsî'ye hamamda ödenmesiyle ilgili bilgilere bu önsözde yer verilmez.⁴⁶ *Eski Önsöz* Firdevsî'nin Tus'da ölümünün anlatıldığı ve kitabın fihristinin yazıldığı satırlarla son bulur (y.8b-10a).

Yukarda sözü edilen iki tür önsöz metni dışında Firdevsî'nin kendi metninin de bir mukaddimesi vardır. Burada Firdevsî Allah'a şükran ifadelerini belirtir ve alemin yaratılışını anlatır. Daha sonra şair Hz. Muhammed'e, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e, sultan Mahmud'a övgü sözleri yazmıştır. Saray *Şehnâmeleri* içinde bu satırların imgelerinin de olduğu iki nüsha vardır. Bunlardan biri 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başlarında Timuriler döneminde Horasan'da hazırlanmış olduğu düşünülen eserde yer alır.⁴⁷ Resimde bir gemi içinde başlarında haleleri olan, biri yaşlıca diğer ikisi çocuk yaşlarında üç erkek figürünün; Hazreti Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'i betimlediği sanılır (Shani, 2002: 127-203; Bağcı, 2005: 235-236). Resim Firdevsî'nin önsöz satırları arasında olan *Tanrı bu âlemi, azgın bir rüzgarla dalgaları coşmuş bir deniz gibi yarattı. Bu denizin üzerinde hepsi de yelkenlerini açmış yetmiş iki gemi yüzer. Bunların en büyüğü bir gelin kadar süslü ve bir horoz gibi oyalıdır... İşte bu gemide Muhammed'le onun vasisi Ali ve Ehl-i beyt bulunmaktadır* sözlerinin tasviridir (Firdevsî, 1967/I:12). İkinci *Şehnâme* nüshasında bu bölümle ilgili iki resim vardır. Resimlerden biri 19.yüzyılda muhtemelen Osmanlı topraklarında yazılmış ve

⁴⁶ H.1493'deki *Eski Önsöz*'ün bu bölümünü Farsça'dan çeviren İsmet Verçin'e teşekkür ederim.

⁴⁷ H.1509, y.8b. Bu eserde *Eski Önsöz* vardır. Karatay, 1961a: no.340. İnal, 1970: 197-220.

esere sonradan eklenmiş *Eski Önsöz* metninin bitiminden sonraki karşılıklı iki sayfada yer alır (Resim 12).⁴⁸ Sayfaların birinde Sultanın eğlence meclisi (y.6b), diğesinde bahçede yemek hazırlayan hizmetliler, Firdevsî ve müneccimler betimlenmiştir (y.7a). 7a sayfasından sonraki sayfalarda Firdevsî'nin metninin önsözü başlamaktadır. Bu *Şehnâme*'deki ikinci resim Firdevsî'nin kendi metninin önsözünde, şairin rüyasında Sultan Mahmud ile karşılaşmasını anlattığı satırların arasında yer alır (Firdevsî, 1967/I: 20-21). Resimde ata binmiş bir sultan ve yerde oturan şair görülür (y.9a). Resmin içinde bulunduğu *Şehnâme* nüshası Hacı Muhammed el-katib el-Meşhedî hattıyla 2 Zilhicce (3 Kasım 1521) yılında istinsah edilmiştir, ancak kitabın resimlerinin bir kısmı 1545 civarı Tebriz-Kazvin üslubunu, bir kısmı 1560 civarı Şiraz üslubunu yansıtır. Acemi bir üslup yansıtan bir grup resim ise muhtemelen 19.yüzyılda Osmanlı topraklarında yapılmış olmalıdır.



Resim 9. Kenareng'in güç gösterisi. Esterâbâd. 1566 tarihli. H. 1493, y. 3b.

⁴⁸ H.1480, y.6b-7a. Karatay, 1961a: no.350.



Resim 10. Rüstem'in İsfendiyar'a turunçla vurması.
Esterâbâd. 1566 tarihli. H. 1493, y. 6a.



Resim 12. Sultanın eğlence meclisi, Firdevsi ve müneccimler. Tebriz-Kazvin. 1540 civarı. H.1480, y.6b-7a.

Mukaddime Resimlerinin Yankıları

Kitapların hazırlık safhalarıyla ilgili bilgiler veren mukaddimelerin ve bunların resimli örneklerinin en eskilerini bir nasihat kitabı olan *Kelile ve Dimne*'de buluyoruz.⁴⁹ *Şehnâme* mukaddimesinde olduğu gibi bu eserin

⁴⁹ O'Kane, 2003: 49-51.

hazırlanması da devleti yönetenlerin ısrarla istedikleri bir metin olmuş, devlet işlerinin parçası haline gelmiştir. Firdevsî'nin *Şehnâme* nüshalarının hemen hemen tümünde yer alan ve kimin tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmeyen mukaddimeler de onuncu yüzyıldan başlayarak Samani ve Gazneli devlet adamlarının bu destanın yazılması için yoğun gayret içinde olduklarını gösteren ve bu eserin yazılış öyküsünü ayrıntısıyla anlatan bir metindir. Bu kitaba örnek olarak *Kelile ve Dimne*'nin gösterildiğini, yerel ağzılarda dolaşan hikayelerin, yörelere gönderilen ozanlar tarafından derlendiğini, bu derlenenlerin önce mensur halde sonra manzum halde yazılması için şairlerin görevlendirildiğini, Gazneli şairler arasında *Şehnâme* metni için bir tür yarışma yapıldığını, uzun denemelerden sonra şair Tuslu Firdevsî'ye *Şehnâme* yazma görevi verildiğini bu mukaddimelerden öğreniyoruz. Her ne kadar ikinci elden çıksa da *Şehnâme-i Firdevsî*'nin mukaddimeleri salt Firdevsî'nin bir tür hayat hikayesinin belgesi değildir. Mukaddime metinleri önce Samanî, daha sonra Gazne yöneticilerinin *Şehnâme* metninin hazırlanmasını adeta devlet işlerinin bir parçası olarak gördüklerinin de belgesidir. Özgün metinde olup olmadığı tartışılan *Şehnâme* metninin asıl girişinde yer alan nâtlar, Miraç ve Firdevsî'nin rüyasında Sultan Mahmud ile karşılaşmalarını anlatan satırlar da bir taraftan Firdevsî'nin Müslümanlığının meşruluğunu, bir taraftan da Sultan Mahmud'un onun hamisi olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır.⁵⁰

Neredeyse tüm ömrünü bu işe adayan Firdevsî'nin eserinin sağlığında yöneticilerden yeterince ilgi bulmadığı anlaşılırsa da meydana getirdiği kitabın ilk iki yüzyıl içinde kopyalarının yapıldığı ve resimlenmek için tercih edilen kitapların önünde geldiği, başka şairler için de yol gösterdiği, devleti yönetenlerin onunla yarışacak türden manzum tarihler yazdırdıkları bilinmektedir. Afganistan'dan Anadolu'ya, Mısır'a uzanan topraklarda özellikle Türkçe konuşan uluslarda Firdevsî'nin eserinin ünü artmış, Farsça kopyalarının yanı sıra mensur ve manzum Türkçe çevirileri de yapılmıştır. Firdevsî'nin *Şehnâmesindeki* mukaddime bilgilerinin biyografik önemi kitabın Türkçe çevirilerine de yansımıştır. Bu çeviri yapanlardan biri olan Şerifî Firdevsî'den bahis eden özgün mukaddimeyi çevirmiş, ancak onu eserin sonuna almış ve bu metne ek olarak da adına çeviri yaptı. Sultan Gavri'den, Kahire'nin yapılarından bahis ederek döneminin kültür tarihini aydınlatan zengin bilgiler de eklemiştir, böylece *Şehnâme* metnini tarih metniyle buluşturmuştur. Böyle bir buluşmayı, Sultan II.Osman (1618-1622) için *Şehnâme-i Firdevsî*'yi mensur halde Türkçe'ye çeviren Medhî'nin eserinde de buluyoruz. Medhî bu çeviriye yazdığı mukaddime de Firdevsî'den bahis ettiği gibi, kendinden; yazdığı eserlerden, Sultan II.Osman'ın cülusundan, eserini ona takdim edişinden, dönemin etkin

⁵⁰ Mukaddimelerin belge değeriyle ilgili bk: Roxburgh, 2001.

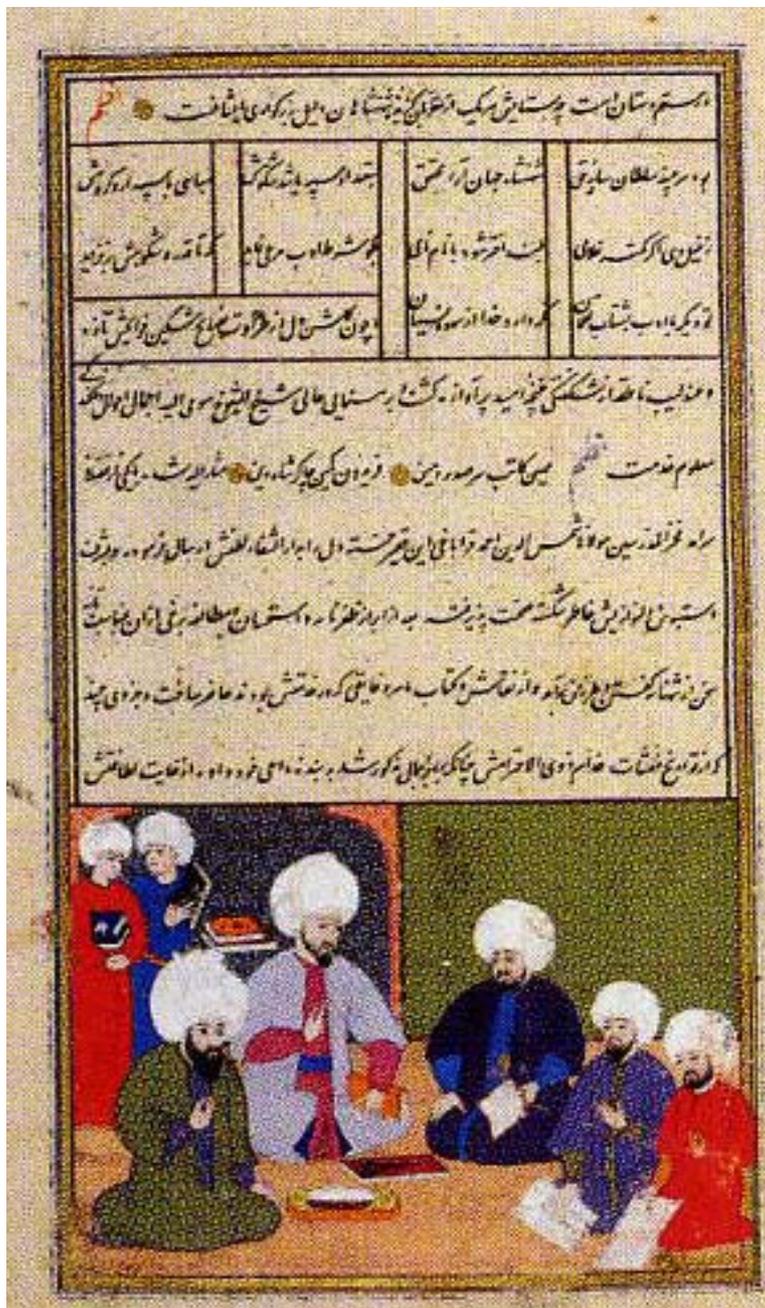
bürokrati dârüssaâde ağası Mustafa Ağa'dan söz ederek zengin tarihi bilgiler aktarmıştır (Değirmenci, 2007: 105-118). Osmanlı resimli tarih kitaplarının mukaddimelerinde ve kimi kez de son sözlerinde kitapların hazırlanmasıyla ilgili birinci el kaynak bilgileri bulduğumuz gibi, bu satırları görselleştiren tasvirlerle de konunun belleklere yerleştiğine tanık oluyoruz.⁵¹ Osmanlı manzum tarih yazarlarının açıkça dile getirmemelerine rağmen eserlerine Firdevsî'ye öykündükleri, mukaddimelerindeki ifadelerinden ve satır aralarında kullandıkları kahraman isimlerinden, onları Osmanlı sultanı veya paşası ile özdeşleştirmelerinden bellidir (Eroğlu, 1998: 50-58; Eroğlu, 2007:168). Osmanlı yönetimi de Firdevsî'nin eserine nazire yaparcasına Şehnâme'ci unvanlı bir şairi Osmanlı padişahlarının manzum tarihini yazmakla görevlendirmiş ve yazılan eser de *Şehnâme-i âl-i Osman* adını almıştır. Böyle bir eser hazırlamakla görevlendirilen şaire özel mekan tahsis edilmiş, emrine katipler ve musavvirler verilmiştir.⁵² Bir kaynağa göre, Gazne sultanı Mahmud da Firdevsî'nin denemelerini beğendikten sonra, *Şehnâme*'yi huzurlu bir ortamda yazması için, duvarları resimlerle donanmış, onu kimsenin rahatsız etmeyeceği bir daire tahsis etmişti (Firdevsî, 1967/I: XI). Osmanlı resmi şehnamecileri arasında, Osmanlı padişahlarının *Şehnâmelerini* Farsça ve manzum yazan ve bu eserleri resimlenen ilk iki şehnameci Fethullah Arif Çelebi ve Urmiyeli Seyyid Lokman'dır. Seyyid Lokman, Türkçe yazdığı eserlerinde de Firdevsî'yi ateşperestlerin tarihini yazdığı için eleştirmiş (Eroğlu, 1998: 68) fakat yine de eserinde anlattığı Osmanlı padişahlarını Firdevsî'nin kahramanlarıyla ilişkilendirmiş ve bu sözler resimlere de yansımıştır (Bağcı, 2008: baskıda). Şehnâme'ci Fethullah Arif Çelebi'nin manzum tarihine nasıl bir mukaddime yazdığını bilmiyoruz ama, Seyyid Lokman'ın Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan *Şehnâme-i Selim Han*'a yazdığı Farsça mukaddimenin içeriği ve bu bölümde yer alan tasvirler (A.3595, y.2b-16a), Firdevsî'nin *Şehnâme* nüshalarındaki mukaddimelerin kurgusuyla, tasvirlerin tasarımıyla ilişkilendirilebilir.⁵³ Seyyid Lokman'ın mukaddimesinden Firdevsî'yi beğendiğini ancak Osmanlı sultanlarının şehnamesini yazdığı için kendisini daha şanslı bulduğunu, eserin metni üzerinde uzun araştırmaların yapıldığını, yazılan kısımların ressam Osman'ın firçasından çıkan deneme resimle birlikte bilginlerin, vezirin ve sultanın onayına sunulduğunu ve dolayısıyla Osmanlı padişahlarının resimli şehnamesinin

⁵¹ Çağman, 1989:36-38; Bağcı- Çağman- Renda-Tanıdı, 2006: 61-62, 116, 172, 182.

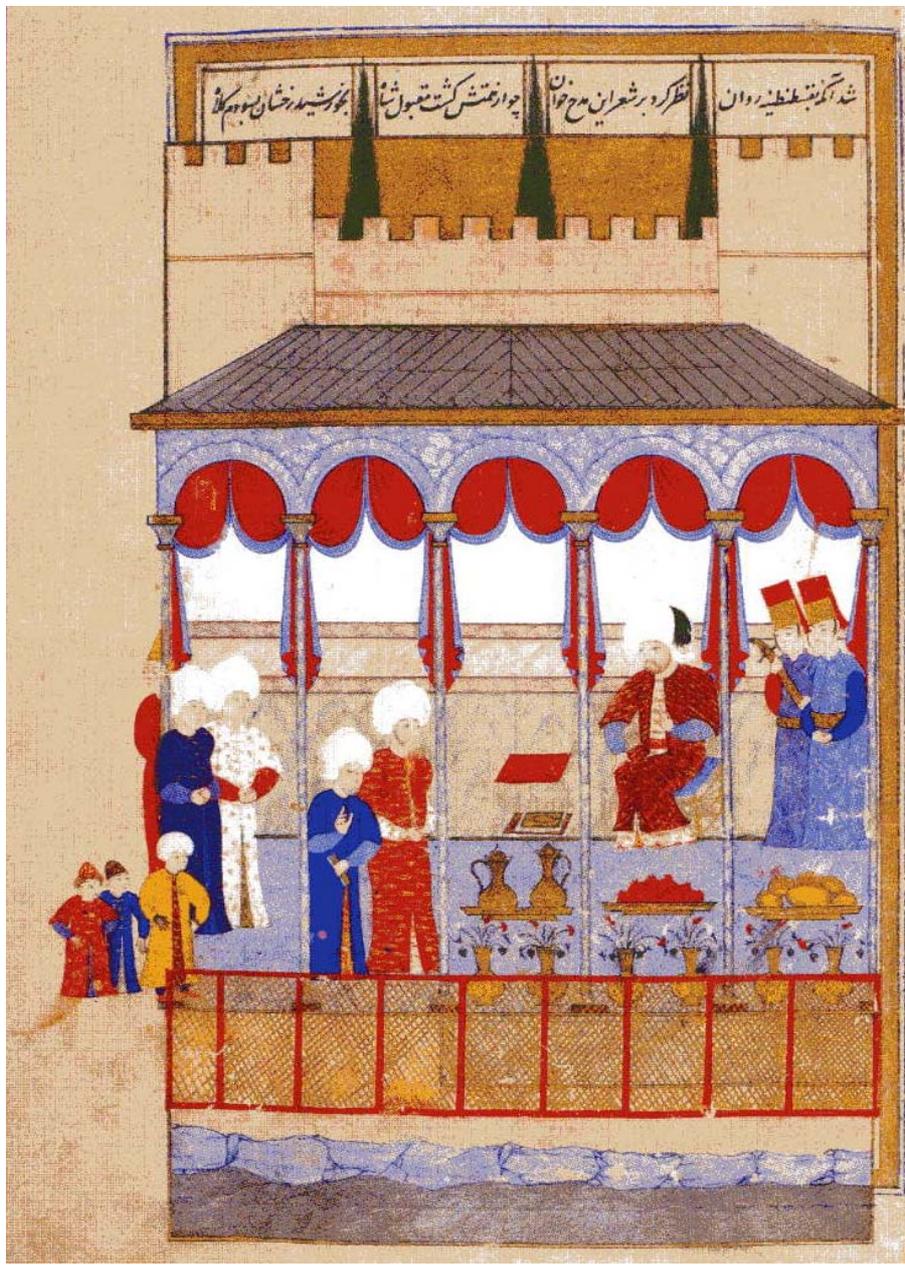
⁵² Osmanlı Şehnâme'cileri ile ilgili ayrıntılı yayın için bk: Woodhead, 1983:157-182.

⁵³ Seyyid Lokman'ın bu mukaddimesinin ilk yayını için bk: Çağman, 1973: 412-415; Bu mukaddime'nin yeni bir yorumu için bk: Fetvacı, 2009: baskıda.

hazırlama işinin, devlet yönetiminin bir parçası olarak algılandığını öğreniyoruz. Seyyid Lokman da daha gençlik yıllarında Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda diğer şairlerle birlikte şiir okuyarak onun beğenisi kazanmış, Lokman'ın ve diğer şairlerin bu okumaları parayla ödüllendirilince, ödenen para konusunda Lokman Firdevsî'yi örnek vermiştir (Eroğlu, 1998:3-5). Firdevsî'nin eserinin mukaddime resimlerinde olduğu gibi, Osmanlı sultanını şair ve vezirle birlikte gösteren resme Seyyid Lokman'ın mukaddimesinde de yer verildiği gibi, şairin, nakkaşların ve kitabın yazılmasını onaylayan bilginlerin grup portresi de ayrı bir tasvirde yerini almıştır (Resim 13-14). Seyyid Lokman'ın *Şehnâme-i Selim Han*'a yazdığı mukaddime, Osmanlı sarayının resimli tarih projelerinin nasıl hazırlandığının ve bu işin sıradan bir tür sanat işi olarak görülemeyeceğinin kanıtı olan belgedir. Diğer taraftan, yukarıdaki satırlarda adı geçen *Şehnâme* mütercimi Medhî'nin ne çağdaşı ne de daha önceki Osmanlı yazarlarında rastlanmayan bir etkinlik içinde olduğunu *Şehnâme* çevirisine yazdığı mukaddime'den anlıyoruz (Değirmenci, 2007: 114-118). O adeta sarayın resmî şehnâmecisi gibi davranarak, Osmanlı padişahının biyografisini, *Şehnâme-i Firdevsî*'nin Türçe metni ile birleştirmiş, bir tür tarih belgeleri sunmuştur (Değirmenci, 2007: 128-138). Bu birleşmenin sultanî imgeleri de, Osmanlı padişahlarının tarih kitaplarında olduğu gibi, kitabın mukaddimesindeki, cülus, kitabın takdimi ve “aile fotoğrafı”na, yani; sultan, mütercim, ressam ve dârüssaâde ağasını birlikte gösteren resimlere yansımıştır. Seyyid Lokman ve Asâfî Paşa gibi manzum tarih yazan şairler Osmanlı siyasetinin gücünü eserlerinde pekiştirmek için Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini kullanırken, şair Medhî de Firdevsî'nin metninde Osmanlı siyasetinin gücünü pekiştirmiştir. Dolayısıyla yüzyıllar içinde değişime uğrayan Farsça *Şehnâme-i Firdevsî*'nin mukaddime metinleri ve Firdevsî'nin eserini tercüme eden veya onun tarzında eser yazan Osmanlı şairlerinin metinlerinin mukaddimeleri, İslam resim sanatı için önemli birer tarih belgeleri olan tasvir örneklerinin yaratılmasına yol açmışlardır.



Resim 13. Şemseddin Ahmed Karabaği, Ahmed Feridun, şehnameci Seyyid Lokman, nakkaşlar Osman ve Ali toplantıda, *Şehnâme-i Selim Han*, 1581 tarihli, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A. 3595, y.9a



Resim 14. Sultan II.Selim'in Sokullu Mehmed Paşa ve Seyyid Lokman ile Silivri Sarayı'nda konuşması. *Şehnâme-i Selim Han*, 1581 tarihli, Topkayı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.3595, y. 13a

Kaynaklar

- Atasoy, Nurhan (1970), "Four Istanbul Albums and Some Fragments from Fourteenth-Century Shah-namehs", *Ars Orientalis*, VIII: 19-48.
- Bağcı, Serpil (2000), "Illustrated Word Illustrated Image: :The Illustrated Şehnâme-i Türkî Copies", *Muqarnas*, XVII:162-176.
- Bağcı, Serpil (2005), "Metinlerden Resimlere: El Yazması Tasvirlerinde Hz.Ali", *Tarihten Mitolojiye İslam İnançlarında Hz.Ali*, Ankara: 217-250.
- Bağcı, Serpil (2008), "Visualizing Power: Portrayals of the Sultans in Illustrated Histories of the Ottoman Dynasty", *Islamic Art*, VI, baskıda.
- Bağcı, Serpil- Filiz Çağman-Günsel Renda- Zeren Tanındı (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Bertels, E.E.(1972), "Zur russichen Schahname-Ausgabe", çev.H.Kanus-Crede, *Iranistische Mitteilungen*, 6: 35-49.
- Çağman, Filiz (1973), "Şehnâmeyi Selim Han ve Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, V :411-442.
- Çağman, Filiz (1989), "Saray Nakkashânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya. Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çağman, Filiz-Zeren Tanındı (2002), "Manuscript Production at the Kâzarûnî Orders in Safavid Shiraz", *Safavid Art and Architecture*, edited by Sheila R. Canby, London: 43-48.
- Çağman, Filiz-Zeren Tanındı (2008), "Firdevsi'nin Şâhnamesi'nde Geleneğin Değişimi", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları. Şinasi Tekin Armağını III*, haz. Y. Dağlı, Y. Dedes, S. Kuru, 32/1: 143-167.
- Daneshvari, Abbas (1986), *Animal Symbolism in Warka wa Gulshâh*, Oxford University Press, Oxford.
- Değirmenci, Tülün (2007), "Resmedilen Siyaset:II.Osman Devri (1618-1622) Resimli Elyazmalarında Değişen İktidar Sembolleri", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Değirmenci, Tülün (2008), "Legitimizing" A Young Sultan: Illustrated Copies of Medhî's Şehnâme-i Türkî in European Collections", *13th International Congress of Turkish Art, Budapest, 3-8 September 2007*, (baskıda).
- Duda, Dorothea (1972), "Die Buchmalerei der Gelâ'iride (2:teil)", *Der Islam* 49/2: 153-220.

- Enderlein, Volkmar und Warner Sundermann (1988), *Schâhnâme. Das Persische Königsbuch. Miniaturen und Texte der Berliner Handschrift von 1605*, Leipzig und Weimar.
- Eroğlu, Zekeriya (1998), “Şehnâmeçi Lokman’ın Hüner-Nâmesi(2.cilt, 1-154. Varak) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eroğlu, Süleyman (2007), “Âsaffi’nin Şecâatnâme’si (İnceleme-Metin)”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa
- Fetvacı, Emine (2009), “The Production of the Sehnâme-i Selim Han”, *Muğarnas*, XXVI, baskıda.
- Firdevsi (1967), *Şehname*, C.I-IV, çev.Necati Lugal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.
- İnal, Güner (1970) ,“Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki Hazine 1509 Nolu Şehname’nin Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı* III: 197-220.
- İnal, Güner (1973),“Şah İsmail Devrinden Bir Şehnâme ve Sonraki Etkileri”, *Sanat Tarihi Yıllığı* V: 497-530.
- İnal, Güner (1980),“Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki Bazı Şah Abbas Dönemi Şahname’lerinin Minyatürleri”, *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 3:12-51.
- Gray, Basil (1979), “History of Miniature Painting. The Fourteenth Century”, *The Art of the Book in Central Asia*, London: 93-120.
- Karahan, Abdülkadir, Tahsin Yazıcı, Ali Milani (1971), *Topkapı Sarayı Müzesindeki Şehnâme Yazmalarından Seçme Minyatürler*, İstanbul.
- Karatay, Fehmi E. (1961a), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- Karatay, Fehmi E. (1961b), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- Khaleghi-Motlagh, Djalal (1988), “The Long Road to a Critical Text of the Shahname”, *Manuscript of the Middle East* 3: 54-59.
- Kültürel, Zühal, Latif, Beyreli (1999), *Şerîfi Şehnâme Çevirisi*, I-IV, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Minorsky, Vladimir (1964), “The Older Preface to the Shâh-Nâma”, *Iranica. Twenty Articles*, Hertford: Stephen Austin, 260-273.
- O’Kane, Bernard (2003), *Early Persian Painting. Kalila and Dimna Manuscripts of the Late Fourteenth Century*, I.B.Tauris, London-NewYork.

- Piemontese, Angelo M. (1980), “Nuova luce su Firdawsî: uno “shâhnâma” datato 614/1217 a Firenze”, *Annali Istituto Orientale di Napoli*, 40: 21-31.
- Qazvini, Mirza Muhammed-Khan (1322/1944), “Muqaddima-yi qadîm-i shâhnâma”, *Hazâra-yi Firdausî*, Tahran: 151-176.
- Riyahi, M.A. (1372/1952), “Metn-i Muqaddima-i Baisunghuri”, *Ser Chesmeha-i Firdausi Shinasi*, Tahran.
- Roxburgh, David J. (2001), *Prefacing The Image, The Writting of Art History in Sixteenth-Century Iran*, Brill Publication, Leiden-Boston-Köln.
- Rührdanz, Karin (1997), “About Group of the Truncated Shâhnâmas: A Case Study in the Commercial Production of Illustrated Manuscripts in the Second Part of the Sixteenth Century”, *Muqarnas*, XIV: 118-134.
- Rührdanz, Karin (1999), “The Transformed Shahnama: Romanticized Heroic Legends Versus History”, *Turkish Art. 10th International Congress of Turkish Art*, Geneva : 599-603.
- Samarqandî, (Ahmad Ibn Umar Ibn Ali an-Nizâmî al-‘Arûdî) (1910), *Chahâr Makala (The Four Discourses)*, edited by Mirza Muhammad ‘Ibn ‘Abu’l-Wahhâb of Qazvin, Leyden-London.
- Shahbazi, A.Shapur (1991), *Ferdowsi. A Critical Biography*, Mazda Publishers, Costa Mesa CA.
- Shani, Raya Y. (2002), “Noah’s Ark and The Ship of Faith in Persian Painting: From the Fourteenth to the Sixteenth-Century”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 27: 127-203.
- Schmitz, Barbara (1992), *Islamic Manuscripts in the New York Public Library*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- Uluç, Lâle (2006), *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI.Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Woodhead, Christine (1983), “An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameci in the Ottoman Empire”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 75:157-182.
- Yarshater, Ehsan (1993), “Iranian National History”, *Cambridge History of Iran*, Vol.3 (1993): 359-477.